

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА

Біленко В. І.,

здобувач НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

Статтю присвячено аналізу основних правових проблем, які виникають при використанні такого методу допоміжних репродуктивних технологій, як сурогатне материнство.

Ключові слова: договір, сурогатне материнство, репродуктивні права, допоміжні репродуктивні технології, сурогатна мати.

Допоміжні репродуктивні технології почали використовуватися в репродуктивній медицині понад тридцять років тому. Перше народження дитини в результаті штучного запліднення та перенесення ембріона відбулося 25 липня 1978 року у Великій Британії. З того часу кількість осіб, що звернулися за лікуванням з використанням допоміжних репродуктивних технологій, значно зросла.

В цьому контексті вважається, що застосування методів допоміжних репродуктивних технологій активно розвивається в усьому світі. Україна належить до числа держав, у яких допоміжні репродуктивні технології дозволені на законодавчому рівні.

Актуальність дослідження даної теми полягає в тому, що реалізація прав громадян у сфері допоміжних репродуктивних технологій (ДРТ) не є чітко регламентованою, оскільки законодавча база потребує доопрацювання. Відсутність правового регулювання у цій сфері частково пов'язана з поки що не достатнім поширенням застосування методів ДРТ. Водночас різке зниження репродуктивного здоров'я населення, падіння народжуваності, нові розробки у галузі біомедицини дедалі частіше привертають увагу до правових питань застосування методів ДРТ. Поряд з цим зростає кількість проблем, пов'язаних з комерціалізацією та криміналізацією діянь, пов'язаних з народженням дітей за допомогою сурогатного виношування, що є наслідком неврегульованості не тільки на законодавчому, а й науковому рівні.

З різних аспектів договірні відносини у сфері ДРТ досліджували у вітчизняній та зарубіжній юридичній літературі такі автори: Н. А. Аблятіпова, Є. О. Балласва, Т. В. Дробишевська, Я. Дрогонєць, Л. О. Красавчикова, О. А. Лукашева, М. Н. Малєїна, Г. Б. Романовський, З. В. Ромовська, К. Н. Світнев, І. Я. Сенюта, Р. О. Стефанчук, С. Г. Стеценко, О. А. Хазова, Н. В. Хараджа, П. Холлендер та інші.

У нормативному плані допоміжні репродуктивні технології мають визначене регулювання і є законною легітимною послугою, що виражена в договірній формі. Засади цивільного законодавства передбачені ст. 3 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), в якій зазначено про неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини, свободу договору, свободу підприємницької діяльності, яка не заборонена законом, судовий захист цивільного права та інтересу. Право на батьківство, безперечно, належить до особистих немайнових прав. Принцип невтручання у сферу батьківства надає можливість особам на власний розсуд визначати момент, коли ставати батьками і, враховуючи можливі проблеми із репродуктивним здоров'ям і технологічним прогресом в галузі медицини, – яким чином ставати батьками. Принцип свободи договору надає змогу особам укладати правочини для реалізації власних прав і інтересів. Якщо такий договір не передбачений актами цивільного законодавства, він має відповідати загальним засадам цивільного законодавства [1].

Принцип свободи підприємницької діяльності надає можливості спеціалізованим медичним установам надавати послуги із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій з метою отримання прибутку. Принцип судового захисту цивільного права та інтересу є гарантією їх реалізації й охорони вищезазначених свободи договору, підприємницької діяльності, неприпустимості свавільного втручання в сферу особистого життя людини.

На сьогодні в Україні договори для оформлення правовідносин у сфері ДРТ укладаються переважно у простій письмовій формі (в тому числі й про виношування дитини сурогатною матір'ю). Тому залишаються неврегульованими договірні відносини в сфері реалізації методів застосування допоміжних репродуктивних технологій. Така неврегульованість на практиці призводить до того, що сторони взагалі не укладають жодного письмового договору або укладають його з порушенням норм чинного законодавства України.

Безперечно, укладення договору є обов'язковим, оскільки ця процедура усуває невизначеності взаємовідносин між сторонами договору, яка може спричинити майнові втрати. Виникнення таких проблем все ж можливе й при укладеному договорі, якщо не виконані або неналежно виконані зобов'язання сторін. Щоб говорити про їх належне виконання, слід в кожному конкретному випадку знати і мати можливість продемонструвати обсяг і характер цих зобов'язань за договором.

У відносинах із застосування методів ДРТ ідея письмового їх оформлення не набуває поширення з низки причин. Перш за все, прийнято вважати, що договірна діяльність може призупинити медичну. Крім того, вважається, що ймовірних несподіванок при наданні медичної допомоги передбачити в

договорі неможливо; пацієнт же все одно не в змозі досягнути інформацію в тому обсязі, в якому її необхідно йому надати у зв'язку з наданням медичної допомоги [2].

Однак, на нашу думку, користі від такого договору для обох його сторін значно більше ніж шкоди. При правильно складеному договорі сторони можуть розраховувати на виконання умов контрагентом на їх користь. У разі невиконання або неналежного виконання будь-яких умов сторона може послатися на договір. У разі усної угоди таку домовленість важко довести.

Як свідчить практика, застосування такого методу допоміжних репродуктивних технологій, як сурогатне материнство, неналежно укладені договори спричиняють багато юридичних проблем. Такі ситуації пов'язані з відмовою сурогатної матері віддавати дитину біологічним батькам, шантажем переривання вагітності, вимогами додаткових грошей, погрозами розголошення інформації про народження дитини. У свою чергу, біологічні батьки можуть не виплатити сурогатній матері обіцяну грошову компенсацію, не забезпечити її належними умовами під час вагітності та пологів. Для запобігання подібних ситуацій вважається за необхідне захистити майнові і немайнові права та законні інтереси сторін «репродуктивного процесу». Перш за все, це підготовка належного договору між сторонами, який має включати в себе оформлення письмової згоди біологічних батьків на виношування сурогатною матір'ю ембріона, отриманого в результаті екстракорпорального запліднення, та письмової згоди сурогатної матері (і її чоловіка за наявності) на виношування дитини; підготовку заяви сурогатної матері про відсутність претензій до біологічних батьків по закінченні програми сурогатного материнства; оформлення згоди сурогатної матері на запис генетичних батьків як батьків дитини в органах реєстрації актів цивільного стану. Цей документ має складатися відповідно до положень чинного законодавства України, враховуючи індивідуальні вимоги, побажання і можливості подружжя та сурогатної матері [3].

У договорі мають бути чітко прописані предмет договору, умови виплати грошової допомоги сурогатній матері, місце проживання сурогатної матері в період вагітності; медичний заклад, де буде відбуватися запліднення; права та обов'язки сторін, а саме: обов'язок сурогатної матері щодо надання письмової згоди на запис подружжя батьками дитини; передання дитини після народження її біологічним батькам; обов'язок дотримуватися рекомендацій лікарів, наприклад, щодо харчування, виключення шкідливих звичок тощо, умов конфіденційності, незаподіяння дитині шкоди; обов'язок не переривати вагітність тощо; обов'язок біологічних батьків прийняти дитину, оплатити сурогатній матері витрати, пов'язані з народженням дитини, тощо; право подружжя на інформацію про фізичний і психічний стан сурогатної матері, її вік, перебіг вагітності; право сурогатної матері на відшкодування своїх особистих і побутових витрат, пов'язаних із вагітністю, тощо; відповідальність сторін та санкції за невиконання чи неналежне виконання умов договору.

Штрафні санкції мають бути істотними для сторін договору задля того, щоб стимулювати їх виконувати всі умови угоди, оскільки кінцевою метою договору є народження дитини. Необхідність дотримуватися законних прав і інтересів дитини, що виношується сурогатною матір'ю, охорона її здоров'я потребують чіткої та ретельної розробки заходів відповідальності за невиконання чи неналежне виконання сторонами своїх обов'язків за договором.

Також у договорі слід зазначити і форсмажорні обставини, тобто ті, на які сторони не можуть вплинути під час виконання умов угоди; до таких обставин можна віднести, наприклад, переривання вагітності з незалежних від жінки причин, коли всі вказівки лікаря було виконано, – тоді подружжя не має права вимагати від неї відшкодування збитків. Важливим є те, що третьою стороною виступатиме медичний заклад, де має проводитися процедура запліднення та народження дитини.

І хоча на сьогодні для приватних медичних закладів не передбачено обов'язку на укладення договорів між ними й пацієнтами, підписання такої угоди допоможе сторонам захистити свої права та законні інтереси в майбутньому. Тому медичний заклад доцільно було б вносити у договір в якості третьої сторони, тобто угода буде тристоронньою, або ж укласти договір з медичним закладом кожній стороні окремо з чітко зазначеними умовами проведення такої операції.

Звичайно, укладення договору з чітким зазначенням прав та обов'язків батьків і сурогатної матері, залучення як третьої сторони договору медичного закладу надасть можливість вирішити багато питань. Однак, на нашу думку, навіть у разі детального регулювання договором відносин, пов'язаних із реалізацією методу сурогатного материнства, виникатиме чимало проблем як при його укладенні, так і під час виконання.

В кожному окремому випадку договір буде індивідуальним, але все ж спільною рисою є предмет договору, умови і порядок його виконання; порядок розрахунку між сторонами, права та обов'язки сторін, термін дії договору; відповідальність сторін; страхування; конфіденційність.

Свої особливості мають питання захисту прав іноземців, які уклали договір про застосування методів ДРТ в Україні. Більшість випадків правових проблем при вивезенні за кордон дітей, народжених за допомогою методів ДРТ, пов'язана з ігноруванням їхніми батьками норм чинного

законодавства України при укладенні відповідних договорів. Особливо багато виникає питань, коли сурогатні матері виступають одночасно донором ооцитів, тобто фактично є біологічними матерями. Державні правоохоронні органи навіть розцінювали такі договори як продаж дитини та кваліфікували як кримінальний злочин за ст. 149 Кримінального кодексу України [4].

Застосування методів ДРТ дозволено далеко не в усіх країнах. Тому в договорі, який буде укладатись між сторонами, для іноземних громадян, які підпадають під згадані умови та відважилися на лікування безпліддя в Україні шляхом застосування допоміжних репродуктивних технологій, має бути прописана вимога отримання довідки з Міністерства закордонних справ або посольства (консульства) відповідної держави про легітимність застосування методів ДРТ в цій країні. У цій довідці також має бути визначений порядок оформлення проїзних документів на майбутню дитину, народжену за допомогою методів ДРТ в Україні.

На сьогодні не існує єдиної форми договору про застосування методів ДРТ. На нашу думку, не зайвим буде створення та затвердження типової форми договору про надання послуг по здійсненню ДРТ. Таким чином, всі послуги зі здійснення ДРТ проводитимуться на підставі встановленого законом типового договору, який буде містити в собі всі необхідні умови і допоможе уникнути багатьох проблем для всіх сторін у разі виникнення конфліктних ситуацій.

Для договорів, що регулюють настільки складні і делікатні відносини, просто необхідно встановити жорстку конструкцію – типову форму, яка була б обов'язковою для всіх правовідносин по здійсненню штучного запліднення та імплантації ембріона, але в той же час не позбавляла сторін свободи вибору окремих умов. Форма повинна чітко регламентувати найосновніші і обов'язкові умови договору.

Тільки в разі укладення правильного договору можна простежити за належним виконанням медичних послуг, а в разі необхідності залучити до відповідальності сторону, яка порушила умови угоди. Звичайно, у разі порушення прав однієї зі сторін на допомогу приходить закон, однак, на нашу думку, важливість договору важко переоцінити.

Україна є досить молодою державою. Вона перебуває на стадії становлення, тому законодавство, що регулює питання, пов'язані із договірними відносинами у сфері застосування допоміжних репродуктивних технологій, є ще не досить розвинутим. Фактично на сьогодні у законодавстві України немає спеціальних нормативних актів, які регулювали б договірний аспект застосування ДРТ. Тому зацікавлені сторони змушені застосовувати загальні норми Цивільного та Сімейного кодексів України. В останні роки до Верховної Ради України вносилася низка законопроектів, спрямованих на врегулювання окремих аспектів застосування ДРТ, але, на жаль, всі ці законопроекти були відхилені або взагалі не розглядалися українським парламентом.

Тому з метою удосконалення регулювання питання сурогатного материнства необхідно законодавчо закріпити таке: по-перше, використання цього методу штучного запліднення має бути можливим лише у випадках, коли жінка дійсно не здатна народити дитину і цей факт повинен посвідчувати лікар; по-друге, необхідно, щоб цим видом діяльності займалися медичні установи, органи опіки і піклування, з метою обмеження можливості шахрайства і збагачення посередників.

Таким чином, сурогатне материнство в Україні має бути чітко регламентованим, основним має бути врахування інтересів дитини, а не будь-кого іншого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Головащук А. П. Правове регулювання допоміжних репродуктивних технологій / А. П. Головащук // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 189–191.
2. Стефанчук Р. О. Поняття, система, особливості здійснення і захисту репродуктивних прав фізичної особи / Р. О. Стефанчук // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2007. – № 5. – С. 136–141.
3. Хурцилава Л. А. К вопросу о договоре суррогатного материнства / Л. А. Хурцилава // Актуальные проблемы российского права. – 2007. – № 2. – С. 155–161.
4. Рубець І. Застосування допоміжних репродуктивних технологій: суб'єктний склад та його законодавчі обмеження / І. Рубець // Підприємництво, господарство і право: науково-практичний журнал. – 2011. – № 8. – С. 68–73.

The article analyzes the major legal problems that arise when such method of assisted reproductive technology as surrogacy is used.

Стаття посвячена аналізу основних правових проблем, що виникають при використанні такого методу допоміжних репродуктивних технологій, як сурогатне материнство.